ABAY IJODIY MEROSINING AHAMIYATI

Fazilova Klara Bayburievna, Guliston davlat pedagogika instituti Tillarni o‘qitish kafedrasi katta o‘qituvchisi
e-mail: klara-fazbay@mail.ru

Annotatsiya. Qozoq ma’rifatparvari, davlat arbobi, faylasufi, bastakori, qozoq yozma adabiyotining asoschisi va shoir Abay – Ibrohim Qo‘nonboyev haqli ravishda qozoq adabiyoti va madaniyati xazinasiga ulkan hissa qo‘shgan buyuk shaxslardan biri hisoblanadi. Maqolada Abayning ijodiy merosi bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagani, shoir qozoq adabiyotidagi fenomen ekanligi asoslab berildi.

Kalit so‘zlar: qozoq mutafakkiri, ma’rifatparvar shoir, tarjima, Qora so‘zlar, insonparvarlik,

ЗНАЧЕНИЕ ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ АБАЯ

Аннотация. Казахский просветитель, государственный деятель, философ, композитор, основатель казахской письменной литературы и поэт Абай – Ибрагим Кунанбаев вправе считается одной из великих личностей, внесших огромный вклад в сокровищницу казахской литературы и культуры. В статье обосновано, что творческое наследие Абая и сегодня не потеряло своего значения, а поэт является феноменом в казахской литературе.

Ключевые слова: казахский мыслитель, поэт-просветитель, перевод, Слова назидания, гуманизм.

THE SIGNIFICANCE OF ABAI’S CREATIVE HERITAGE

Abstract. Kazakh educator, statesman, philosopher, composer, founder of Kazakh written literature and poet Abai – Ibrahim Kunanbayev is rightfully considered one of the great personalities who made a huge contribution to the treasury of Kazakh literature and culture. The article proves that the creative heritage of Abai has not lost its significance today, and the poet is a phenomenon in Kazakh literature.

Keywords: Kazakh thinker, poet-educator, translation, Words of edification, humanism.

Kirish. XX asr boshidagi qozoq jamoatchilik fikri va adabiyotining progressiv-demokratik tendensiyasi Abay nomi bilan bog‘liq bo‘lib, u vijdon va davr

intilishlarining timsoliga aylangan. O‘z vaqtida Alixon Bukeyxonov Abayni Yevropaning mashhur shoirlari bilan tenglashtirgan: “Abay xalqning ajoyib she’riy qudrati va g‘ururini ifodalagan. Xalqning ma’naviy ijodini Abay kabi yuksaltirgan shoir hech qachon bo‘lmagan. Uning to‘rt faslga bag‘ishlangan ajoyib she’rlari (bahor, yoz, kuz va qish) Yevropaning mashhur shoirlariga sharaf keltirgan bo‘lardi” [4, s. 17].

Abayning asarlari ko‘plab tillarga tarjima qilingan, uning ijodi chet el yozuvchilari, shoirlari va adabiyotshunoslari orasida keng aks-sadosini topadi. Maqolalar va tadqiqotlar turli mamlakatlarda - Koreya va Xitoy, Hindiston va Erondan Yevropa va AQSH davlatlarigacha nashr etiladi. Bugungi kunda qozoq shoiri va faylasufi merosi jahon madaniyati xazinasining ajralmas qismi bo‘lib, uning nomi zamonamizning eng buyuk shoirlari bilan bir qatorda turibdi. Abay asarlarini o‘rganish, tadqiq qilish, tarjima qilib, adabiyotdan o‘quv dasturlariga kiritish yoshlarni qozoq mutafakkirining merosi bilan tanishtirishga, ularning dunyoqarashlarini boyitishga imkon beradi.

Erishilgan natijalar. Abay asarlari XX asrning 20-yillaridan boshlab o‘zbek jamoatchiligi orasida mashhur bo‘ldi. Abayning “Intilish otida” she’ri birinchi marta 1921 yilda Toshkentda qozoq tilida nashr etilgan “Akjol” gazetasida chopetilgan. Abayning “Shoir”, “Lahzalar ro‘y beradi” va boshqa she’rlari 1922 yilda “Inkilob” o‘zbek jurnalida qozoq tilida nashr etilgan. Xuddi shu yili Abayning tanlangan she’rlarining she’riy to‘plami dunyo yuzini ko‘rdi.

XX asrning 50-60-yillarida Abay ijodiga qiziqish ortdi. O‘zbek zaminida buyuk qozoq shoiri, mutafakkiri Abay Kunonboyevning 130-yilligi, 140-yilligi, 150-yilligi va 160-yilligi ayniqsa keng nishonlandi. Abayning tanlangan asarlari va she’rlari 1945, 1961, 1963, 1970 va 2015-yillarda Toshkentda nashr etilgan. “Abay. She’rlar” to‘plami 1970-yilda “G‘afur G‘ulom nomidagi badiiy adabiyot” nashriyotida chop etilgan. Kitobda Uyg‘un, Mirtemir, Asqad Muxtor, Sulton Akbariy, Jumaniyoz Jabborovlarning o‘zbek tiliga tarjima qilingan asarlari o‘rin olgan.

Abay qozoq xalqining ruhi bo‘lib, uning “Qora so‘zlari” dunyo va xalq mohiyatini tushunishga yordam beradigan qimmatli nasihatga aylandi. Bir asrdan ko‘proq vaqt o‘tsa ham, Abayning ovozi ajoyib kuchini yo‘qotmaydi, chuqurligi va ko‘p qirraliligi bilan hayratga soladi.

Abayning - shoir va faylasuf, o‘z davrining hayoti va urf-odatlarini haqqoniy chizgan rassomdir. Abay she’riyati zamonaviy jamiyatni tanqid qilish ruhi bilan singdirilgan. U o‘zini xalq manfaatlarini himoya qilib, jasur novator sifatida ko‘rsatdi. Abay she’riyati tafakkurdan, sharqona osoyishtalikdan mahrum, u hayotga to‘la, xalq taqdiri uchun doimiy tashvish bilan to‘lgan.

Haqiqiy hayot hodisalariga sezgir munosabatda bo‘lib, u odamlarning o‘z-o‘zini anglashini uyg‘otadigan va rivojlantiradigan obrazlarni yaratdi. Abayning fikricha, insonning ma’naviy tarbiyasi faqat ma’rifat bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Abay o‘z

ijodi bilan ona xalqini jahon sivilizatsiyasi boyliklari bilan tanishtirdi va shu bilan birga unga qozoq etnik guruhining eng yaxshi ma'naviy qadriyatlarini olib kirdi.

Abay nima haqida yozgan bo‘lsa ham, u o‘zini doimo shoir-mutafakkir, gumanist-pedagog, o‘z xalqini sevadigan va unga ishonadigan inson sifatida namoyon qildi.

Dunyoviy va diniy bilimlarning uyg‘un kombinatsiyasi g‘oyasi Abayning qarashlarida ko‘rinadi. Uning mafkuraviy merosida ikki chiziqni aniq kuzatish mumkin. Birinchisi - ta'lim, qozoqlarning zamonaviy ta'lim olishi va ilm-fanni rivojlantirish orqali ularni modernizatsiyaga chaqirish. Ikkinchisi - Islom dinining barcha asosiy qoidalarini sinxron tarzda, izchil targ‘ib qilish.

Abay "Qora so‘zlar" asarida hodisalarni, tabiat va jamiyat sirlarini, atrofdagi dunyoni chuqur bilish zarurligi haqida yozadi. Bir qator "so‘zlari" hayot qonunlarini o‘rgangan donishmandning ko‘rsatmasidir. Mutafakkir ilm-fan, bilim, madaniyat va ona tili haqida ko‘p va ishtiyoq bilan yozadi.

XX asr ostonasida inson taqdiri va turmush tarzi haqida mulohaza yuritib, Abay insonni kelajak uchun mas'ul deb hisoblab, aqlni Xudoning imtiyozi deb bildi. Buyuk donishmandning mulohazalarida musulmonning johilligidan achchiqlanish va uning xayrli ishlari bilan faxrlanish, axloqiy tarbiya va qozoq jamiyatining kundalik hayoti va turmush tarzini tanqid qilish, mintaqadagi barcha xalqlarni bir-birini hurmat qilishga, ta'limga intilishga chaqirish bor [3].

Abayga ko‘ra komil inson-bu shaxsning uyg‘un rivojlanishi birligida "aql, ilm, iroda" bo‘lgan shaxsdir.Abayning qozoq xalqining ma'rifati, zamonaviy sivilizatsiya yutuqlari bilan tanishishi haqidagi fikrlari "Qora so‘zlar"ida o‘z aksini topgan. Yigirma beshinchi so‘zda Abay shunday deb yozgan edi: "qozoq bolalariga ta'lim berish yaxshi bo‘lar edi va birinchi navbatda ularga hech bo‘lmaganda turkiy savodxonlikni (ya'ni qozoq tilini) o‘rgatish yetarli bo‘lar edi" [2].

"Qora so‘zlar" asarining 38-chi so‘zida Abay: "Insondagi muhabbat uning aqli, insonparvarligi, bilimlaridan uzilmasdir. Bu xususiyatlarning bosh sababi insonga tug‘ilganidan boshlab berilgan mustahkam sog‘lik, go‘zal qiyofa kabilar hisoblanadi, qolganlari esa ota-onasining, dono ustozlarining va yaxshi do‘stlarining olijanobligiga bog‘liqdir. Intiluvchanlik va tushunish muhabbat tufayli yuzaga keladi. Aql, insoniylik va bilimlar esa insonning fanga bo‘lgan qiziqishini uyg‘otadi", deb yozadi. Ya'ni, insonning rivojlanishidagi tabiiy va ijtimoiy omillarni aql, insoniylik va bilim uchta muhim komponent belgilaydi.

Abay Ilm va Qudratlilikni ajratib, qolganlari ularni to‘ldiradi va tushuntiradi, deydi. Ilm va Qudratlilik tufayli Ollohning 8ta yuzi birlashtiriladi. Ilm cheksiz va barkamoldir. Qudratlilik kuchli va benuqsondir [2]. Abayning differensiyasi quyidagicha: 1) hayot; 2) ilm; 3) qudratli kuch (xudret); 4) ko‘rish (basor); 5) eshitish (salip); 6) istak (irada); 7) nutq (kalam); 8)yaratish (tyakin); 9) rahm-shavqat (raxim); 10) adolat (gadalet).

Abayning gumanistik qarashlari aql-kuch-yurak tizimi orqali barkamol insonni aks ettiradi. Bu haqda Abay yozadi:

Aqыl, qayrat, jүrekti birdey ұsta,
Sonda tolыq bolasыn yelden bөlek.

Bugungi kunda, Abay vafotidan yuz yildan ko‘proq vaqt o‘tgach, uning jamoat arbobi, faylasuf va pedagog sifatidagi shaxsiyati butun turkiyzabon dunyoning, xususan, Markaziy Osiyodagi turkiyzabon respublikalarning ilg‘or ziyolilari orasida juda obro‘lidir.

Abay ijodi nafaqat qozoq xalqi, balki Markaziy Osiyo xalqlari tarixida ham yorqin sahifadir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 13-yil 2018-martdagi “Buyuk qozoq shoiri va mutafakkiri Abay Qunonboyevning ijodiy merosini keng o‘rganish va targ‘ib qilish to‘g‘risida”gi Qarori.(PQ-3598) do‘stona qozoq adabiyotiga, buyuk yozuvchiga hurmatning yorqin namunasi bo‘ldi. 2020-yilda Turkiya poytaxti Anqarada Abayning 175-yilligi sharafiga TURKSOY xalqaro Tashkilotining onlayn uchrashuvi va ilmiy konferensiyasi bo‘lib o‘tdi. Tadbirda Ozarbayjon yozuvchisi Ye. Guliyevning “Abay Kunanboyev” kitobi taqdim etildi [6, s.865].

X. Yesenova ta’kidlaganidek, Abayning ijodi qozoq xalqi hayotining o‘ziga xos qomusi bo‘ldi... Ayni vaktda Abay intilgan ideallar milliy doiralar bilan cheklanmaydi - ular madaniyatlar muloqoti, umuminsoniy qadriyatlar va haqiqiy insonparvarlik haqidagi tasavvurlarga tayanadi [5, 71-b]. Agar xalq qo‘shni mamlakatlar bilan o‘zaro tushunish, tinchlik va totuvlikda yashasa, mamlakat gullab-yashnaydi, "do‘stlik do‘stlikni chaqiradi", degan. Abay ijodida bir nechta madaniyat yaxlit tarzda birlashgan: shark madaniyati (arab, eron, chig‘atoy), qadimgi qozoq madaniyati (o‘tmishdagi og‘zaki va yozma meros), turkiy mumtoz she’riyat, rus madaniyati (va u orqali Yevropa madaniyati). Abayning boshqa madaniyatlarga qiziqishi katta bo‘lganiga qaramay, uning asarlarida qozoq madaniyatining o‘ziga xosligi saqlanib qolgan. Bundan tashqari,Abay qozoq tilini yangi so‘zlar bilan boyitdi.

Abay madaniyatlar muloqoti, madaniyatlarning o‘zaro bir-biriga singishi kabi fenomenning poydevori tagida turadi. Buyuk shoir o‘zining adabiy tarjimalari orqali qozoq xalqini Navoiy, Firdavsiy, Sa’diy, Nizomiy, Gyote, Pushkin, Lermontov, Polonskiy va boshqalar asarlariga tayangan holda jahon madaniyatining durdonalari bilan tanishtirishga intildi.

Xulosa. Xulosa qilib aytish kerakki, Abay jahon madaniyatiga katta hissa qo‘shgan adiblardan bo‘lib, o‘z davrining yoshlari qalbida va ongida chuqur iz qoldirdi hamda hozirgi kungacha uning asarlari sevilib o‘qilmoqda. Uning asarlarida o‘zi yashagan davrning u yoki bu sosiomadaniy komponenti o‘z ifodasini topgan. Demak, uning har bir asari o‘sha zamona uchun, o‘sha davrda yashagan qozoq xalqi va jamiyati uchun bir kashfiyot bo‘lgan, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Shoir va

faylasuf Abay ko‘p yillar davomida qozoq madaniyatining otasi va asoschisi hisoblanadi.

Abay Kunonboyevning 175-yilligi Uzbekistonda xam keng nishonlanganidan mamnunmiz. Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyevning 2018-yil 13-martdagi “Buyuk kozok shoiri va mutafakkiri Abay Qunonboyev ijodiy merosini keng o‘rganish va targ‘ib qilish to‘g‘risida”gi Qarori o‘zbekistonliklarning qardosh qozoq xalqi adabiyoti, buyuk adibiga bo‘lgan ehtiromning yorqin namunasi bo‘ldi. O‘zbekiston va Qozog‘iston davlatlari o‘rtasidagi o‘zaro do‘stlik va hamkorlik munosabatlari yangi bosqichga ko‘tarilgan bugungi kunda ikki qardosh o‘zbek va qozoq xalqlari orasidan yetishib chiqqan ulug‘ siymolarni qadrlash, ularning xalqlarimizga qoldirib ketgan o‘lmas meroslarini o‘rganish va targ‘ib qilishga juda katta e’tibor qaratilmoqda.

Shu jihatdan ham O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning joriy yil 13-mart kungi “Buyuk qozoq shoiri va mutafakkiri Abay Qo‘nonboyev ijodiy merosini keng o‘rganish va targ‘ib qilish to‘g‘risida”gi Qarori qardosh Qozog‘iston xalqiga, uning betakror adabiyoti va madaniyatiga bo‘lgan ulkan hurmati va ishonchining yorqin ifodasi bo‘ldi. Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyev ta’kidlagandek: “Buyuk ma’rifatparvar shoir va mutafakkir, xalqlar do‘stligining otashin kuychisi Abay Qo‘nonboyevning sharafli nomi va boy ijodiy merosi nafaqat qozoq xalqi, ayni paytda, butun turkiy xalqlar, jumladan, o‘zbek xalqining ham qalbida bezavol yashab kelmoqda. O‘zbekiston va Qozog‘iston davlatlari o‘rtasidagi o‘zaro do‘stlik va hamkorlik munosabatlari yangi bosqichga ko‘tarilayotgan bugungi kunda Abay Qo‘nonboyev singari ulug‘ allomalarning o‘lmas merosi xalqlarimiz uchun yanada muhim ma’no va ahamiyat kasb etadi” [1].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Buyuk qozoq shoiri va mutafakkiri abay qo‘nonboyev ijodiy merosini keng o‘rganish va targ‘ib qilish to‘g‘risida”. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. 13.03.2018 yy. https://www.norma.uz/raznoe/buyuk_qozoq_shoiri_va_mutafakkiri_abay_qunonboev_ijodiy_merosini_keng_urganish_va_targib_qilish_tugrisida

2. Абай. Слова назидания. - Алматы, 2005. - 136 с.; Кунанбаев Абай. Книга слов. Поэмы. Перевод с казах. К. Серекбаевой, Р. Сейсенбаевой. – Алма-Ата: Ел., 1993.– с.173-174.

3. Байдаров Е. У. Абай и джадидизм: единство знания и веры в духовном наследии мыслителей Центральной Азии // Мир Большого Алтая. 2015. №1 (3). С. 213-228.

4. Букейханов А. Н. Абай (Ибрагим) Кунанбаев Слово об Абае. Составитель С. Корабаев. Алматы: Энер, 1994. – С. 11 - 17.

5. Есенова Х. Идеи диалога культур в творческом наследии Абая. Инициативы XXI века, (2014). №1, 71-72.

6. Fazilova K. B., Fazilov J. Abay asarlari va madaniyatlararo muloqot. // Academic Research in Educational Sciences.Volume 3|Issue 4|2022. P.859-867. / https://cyberleninka.ru/article/n/abay-asarlari-va-madaniyatlararo-mulo-ot